नेपाली दलित साहित्यको सर्वेक्षण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोध पत्र

नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६९

शोधकर्ता
अनुपा लामिछाने

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यलय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एमए दोस्रो वर्षकी छात्रा अनुपा लामिछानेले दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको प्रयोजन पूर्तिका निम्ति **नेपाली दलित साहित्यको सर्वेक्षण** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको आवश्यकता मूल्यांकनका लागि सिफारिस गर्दछु

....

प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम

(शोध निर्देशक)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यलय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एमए दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको प्रयोजन पूर्तिका निम्ति छात्रा अनुपा लामिछानेद्वारा तयार पारिएको **नेपाली दलित साहित्यको सर्वेक्षण** शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्यांकन समिति

१. प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख) ....

२. श्री दुर्गादत्त अधिकारी ....

३. प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम (शोध निर्देशक) ....

मिति :

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको यस शोधपत्रमा नेपाली साहित्यको इतिहासमा अहिलेसम्म खासै चर्चा नपाएको दलित साहित्यको सर्वेक्षण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । यो एउटै शोधपत्रले नेपाली दलित साहित्यको सांगोपांगो तस्बिर उतार्न त सक्दैन किनकि दलित साहित्यभित्र प्रवेश गरेर तिनका विषयवस्तुलाई गहन रूपले खोतल्ने र दलित साहित्यका कृतिहरू विश्लेषण गर्ने काम यो एउटै शोधपत्रमा गर्न सम्भव छैन । यद्यपि यस शोधपत्रले नेपाली दलित साहित्यबारे आगामी दिनमा थप अनुसन्धान गर्नका लागि एउटा गतिलो आधार भने प्रस्तुत गरेको भन्न सकिन्छ ।

यो शोध अध्ययन गर्ने काम मैले गरेको भए पनि एक्लैको मात्रै प्रयासले यति ठुलो अध्ययन, अनुसन्धान कार्य सम्भव भएको होइन । यसमा धेरै व्यक्ति तथा संस्थाको सहृदयी सहयोग रहेको छ, जसलाई म यहाँ हार्दिकतासाथ सम्झन चाहन्छु । सर्वप्रथम त प्रस्तुत शोध अध्ययनका लागि शोध निर्देशक बनेर हरेक चरणमा मार्गनिर्देश गर्नुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागका प्रमुख प्राध्यापक डा. देवी प्रसाद गौतमज्यू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । उहाँले प्रदान गर्नुभएको महत्वपूर्ण सुझाव तथा हौसलाले यो अध्ययन यहाँसम्म आइपुग्न सकेको हो । साथै, अध्ययन अनुसन्धानका लागि आधारभूत ज्ञान दिने त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग र अन्य सबै गुरुहरूप्रति पनि आभारी छु ।

यो अध्ययन मुख्य गरी पुस्तकालय खोज विधिमा आधारित थियो । तसर्थ काठमाडौँका विभिन्न सार्वजनिक पुस्तकालय तथा विभिन्न संघ संस्थाका पुस्तकालयमा गएर तथ्यांक वा सामग्री संकलन गर्ने काम गरिएको थियो । यस क्रममा मलाई झर्को नमानी सामग्री संकलन गर्न सहयोग पुऱ्याउने त्रिभुवन विश्वविद्यालय पुस्तकालय, मार्टिन चौतारी पुस्तकालय, जागरण

मिडिया सेन्टरको पुस्तकालय, समता फाउण्डेसनको पुस्तकालय, राष्ट्रिय दलित आयोगको पुस्तकालय, उपेक्षित उत्पीडित दलित वर्ग उत्थान विकास समितिको पुस्तकालय, काठमाडौं उपत्यका सार्वजनिक पुस्तकालय र त्यहाँका कर्मचारी साथीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । त्यस्तै, काठमाडौंका केही पुस्तक पसलहरूमा पनि गएर पुस्तकहरू हेरिएको थियो । यस क्रममा सहयोग पुऱ्याउने भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेशन, साझा प्रकाशन, रत्न पुस्तक भण्डार तथा त्यहाँका व्यवसायीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मेरो अध्ययन कार्यमा विभिन्न समयमा विभिन्न किसिमका प्रेरणा र हौसला दिने तथा अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा आइपर्ने बाधा कठिनाइ फुकाउन सहयोग पुऱ्याउने मेरो परिवारका सदश्यहरू र विशेष गरी बुबा बाबुराजा लामिछाने, आमा लक्ष्मी लामिछाने, दाजु अनुपराजा लामिछाने तथा मेरा श्रीमान् देवराज हुमागाईंप्रति पनि उतिकै आभारी छु जसको सहायताले निकै कठिन परिस्थितिका बाबजुद पनि यो शोधकार्य पुरा गर्न सम्भव भयो ।

अन्तमा, यो शोध अध्ययनका लागि विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त भएको थियो । उक्त सहयोगका लागि विश्वविद्यालय अनुदान आयोग तथा त्यहाँका पदाधिकारीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

....

अनुपा लामिछाने

शोधकर्ता

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषय सूची

शोध निर्देशकको मन्तव्य	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता	iii
अध्याय १ : शोध परिचय	**१**
१.१ विषय परिचय	१
१.२. समस्या कथन	३
१.३. शोधको उद्देश्य	४
१.४. पूर्व कार्यको समीक्षा	४
१.५. शोधको औचित्य	७
१.६. शोधको सीमा	८
१.७. सामग्री संकलन तथा शोध विधि	९
१.७.१ सामग्री संकलन विधि	९
१.७.२ शोध विधि	९
१.८ शोध पत्रको रूपरेखा	१०

अध्याय २ : दलित सम्बन्धी साहित्यिक पुस्तकको सर्वेक्षण **११**

२.१. कविता संग्रह/काव्य १२

२.२. उपन्यास २६

२.३ कथा/लघुकथा संग्रह ३५

२.४ जीवनी ३९

२.५ नाटक/गीति नाटक ४४

२.६ गीत संग्रह ४८

२.७ संस्मरण ५२

२.८ निबन्ध संग्रह ५३

अध्याय ३ : दलित साहित्य प्रकाशनको प्रवृत्ति विश्लेषण **५६**

३.१ विषय प्रवेश ५६

३.२ कालक्रमिक आधारमा दलित साहित्य ५७

३.३ दलित साहित्य लेखकको जातीय तथा लैङ्गिक विश्लेषण ६२

३.४ दलित साहित्यका प्रकाशक ६५

३.५ प्रकाशन स्थानका आधारमा दलित साहित्य ६९

अध्याय ४ : सारांश र निष्कर्ष **७१**

४.१ शोधको सारांश ७१

४.२ शोधको निष्कर्ष ७४

सन्दर्भ सामग्री सूची ८०

अनुसूची १ : दलित साहित्यकारद्वारा रचिएका गैर दलित साहित्य ८३

अनुसूची २ : दलित म्यागेजिनमा प्रकाशित दलित साहित्यका फुटकर सामग्री ८६